ԾԱՂԻԿ

ՀԱՆԴԷՍ ՏԱՍՆՕՐԵԱՅ

Ա. ՏԱՐԻ Ա. ՀՐԱՏԱՐԱԿ. **1861** ԹԻՒ 13. ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1.

Հրատարակի ամեն ամսոյ 1 ին. 10 ին եւ 20 ին.

Ստորագրութեան տեղին է, Իզմիր. Վասպուրական Ընկերութեան Թանգարանը Նաջգ փոցոցը, Թիւ 25 եւ Հանդէսի գրասենեակը. Կիրիի Խան. Թիւ 1.

Պօշիս Մեծ նոր խանը Ընթերցասիրաց Թանգարանը Թիւ 6.

Փարիզ. Արգոյ Ա. Մուրատեան. Rue du Dragon, 26

Գամիրէ Պ. Շաւարշ Մշփարեան.

Հանդիսիս շրջանը ձեց ամիս է.

Իզմիր. գին 40

Պօշիս եւ ուրիշ քաղաքներ . . . 50

Ստորագրութիւնները Յունիս 1 էն կ'սկսին.

Դուրս երթալիք Թերթերուն համար ծախքը առնողին ձրայ է.

Հանդէսիս ձերբերեալ որ եւ իցէ նամակ խմբագրաց պիտի ուղղուի.

ԱԲԻԼԵԱՆԻՆ ԿՏԱԿԸ.

Ո՛ Յարգոյ Հասարակութիւն Հայոց Օմիւռնիոյ.

Քաղաքակիցք իմ և եղբարք,

Ոչբամ ձձեց Հայք Օմիւռնոյն, ոչբամ ձձեց, գանուրց Հայաստանեայց ընդհանրոյն "։

Պարտաւորութիւն մը կ'ղգամ ձեզի քանի մը խօսք ուղղելու, թէև կը նշմարեմ որ նախազգայիք ըսելուս։ Ձեր յիշողութեան մէջ "Աբէլեան" անունը շանթեց 6-7 հազար լիրայի փայլակներով. . . . բայց ինչ օգուտ ձեզ այս յիշել, մինչդեռ, աւա՛ղ, խղճմտանքնուդ դուռը դոցեր ու հայրենասիրութիւնը սրտերնէդ կորզեր էք։ Վերջերեալ կտակը առասպել մը ըրիք և կամ փիլիսոփայաքար։

Լսուած բան չէր որ մէկու մը պատրաստ ընծայ և մեծագումար պարգև մը նուիրուի, ու այն չաշխատի զայն ձեռք բերելու. բայց այս ալ տեսնուեցաւ և դժբաղդաբար ձեր վրայ, դուք Իզմիրցի Հայեր, միայն ձեր անձնական հանդստութիւնը կը նայիք, կեանքերնիդ ոսկիի համար կը մաշէք, ու ամէն բանէ վերջն ալ ամենաչնչին աղդային խնդիրներու համար իրարու դլուխ կը պատռէք. . . ։

Դուք որ կը պանծայք լուսաւորութեան անունով, դուք որ կ'այրիք Ազդասիրութեան եռանդիւ. դուք որ կը պաշտէք զՀայաստան, ինչո՞ւ համար չէք շարժիր ոդի առնելու, ի՞նչու բերանդիդ չէք բանար պօռալու, ի՞նչու թեերնիդ չէք սոթտեր դերեզմանին մէջէն դանձ մը հանելու, Աբէլեանի մը կտակը փրկելու. — պատասխան տուէք։

Այս ի՞նչ սոսկալի մոռացում է, տակաւին ո՞րքան պիտի տևէ այս քունը, ո՛ եղբարք, աղդային իրաւունքը կ'աղաղակէ անդադար, լսէ՛, լսէ՛. անոր թախանձանացը մի՞ դիր։

Հարուստներու համար չէ այս ստակը, այլ ափ մը ալիւրի, կտոր մը ածուխի կարօտ տնանկինն է, որք ու չքաւոր տղաքներունն է, նեռուած անբաղդ արարածներունն է, և Աստուծոյ դէմ մեղք չէ՞ մի, քաղաքակիցք իմ, այսքան հարստութիւնը կորսնցնել ծուլութեամբ. — պատասխան տուէք։

Ի՛զմիրցիներ, դուք ձեզի վնասելի դատ, Մանիսայուն, խե՛ղճ Մանիսայուն ալ մէկ ջահը կը մարէք, այնպիսի ջահ մը, որուն հարկաւորութիւն ունի ան քեզմէ առաւել, ան քեզմէ կախում ունի և դուն պատասխանատու կը դտնուիս այն ողբելի Մանիսացւոյ, որոնց մաքերնէն անդամ չանցնիր թէ Ռէդրպուրկի դանձատանը մէջ մեծ հարստութիւն մը ունին։ Այս օրուան օրս, դուն անոր մեծը դտնուեր ես. եթէ ասոր վրայօք քեզի հարցնելու ըլլայ նէ, ի՞նչ պիտի ըսես. — պատասխան տուր։

Յանդուգն չէիր ըլլար եթէ ամէն ձեռքէդ եկածը ընէիր ու չի յաջողէիր, բայց կը հարցնեմ քեզ մինչ ցարդ ի՞նչ ջանք, ի՞նչ զոհողութիւն ըրիր, ո՞րքան քրտունք թափեցիր նպատակիդ հասնելու. — պատասխանէ՛,

Շատ խօսք ըսելու ժամանակ չունիմ, ո՛վ հայրեր, մայրեր ու աշխոյժ երիտասարդներ։ Ընելու ենք ջանք մը հաստատամտութեամբ ու համբերութեամբ այս ստակը ձեռք բերելու, ապա թէ ոչ ծածկելու ենք մի մահուան սև սաւանը այն կտակին վրայ . . . .

Հոգի՜ մեր մեղմ խաւարային երևակայութիւնները, նեռենք մահուան անունը, միանանք այս գործը գլուխ հանելու, (չի լացող տղան չեն կաթեր) ուխտ դնենք եղբայրութեամբ այն գումարը ձեռք բերելու . . . ։

Ահա ես իբր յառաջնեթաց փողահար կը գոչեմ.

"Այս գործին համար փոխանակ մեծ ծախքերով յատուկ անձ մը յուղարկելու, Իզմիրցիքս և Մանիսացիքս աղերս մը ընենք մէկ երկու հազար ստորագրութեամբ ու խնդրենք ուղղակի Ռուսաց Օղոստափառ ինքնակալէն ինչ որ իրաւացի է խնդրել, այսինքն Աբէլեանին կտակին գործադրութիւնը"։

— Աստուած տար որ մեր փողը լուէր . . . ։

— Այս վերջին կէտերս նշանակած ատենս կը քստմնիմ, որովհետև ձայն մը, մեր ապագայ սերընդոց տիեզերաստան ձայնը կը գոչէ. "Ի՛զմիրցի Հայ, պարտքդ կատարէ, ապա թէ ոչ պիտի դըրոշմեմ ԱՆԱԶԳՈՒԹԻՒՆ ածականը քու անուանդ, 'ի յաւէրժական յիշատակ յետագայ ժամանակաց"։

Ձայնը լսեց, ես ալ զրիչս ձգեցի, արդ, Իզմիրցիք, ձեզի է խորհել ու որոշել։ Յառաջ։

Գ. Կոստանդեան։

ՀԵՏԱՔՐՔԻՐ ԱՅՑԵԼՈՒ

ՊՈՒՃԱՑԻ ԿԱՑԱՐԱՆԸ

Երգեցողի մը.

Շարունակութիւն (1)

— Բայց, օրիորդ, կըսուի թէ կիները զմարդ իրենց իշխանութեան տակ առնելու և կառավարելու միջոց մ'ունին որ է Ճշմարիտ անձնանուիրութիւն, նաև անվեհեր մաքառելու ու յաղթելու համար ամուսնական երանութիւնը տասալող թշնամիներու, որոնց պետը նախանձն է, կիները երկու անփշուելի զէնքեր ալ ունին ինչպէս կըսէ Ֆրանսայի երևելի վիպագրանները Պալզադ, և այս զէնքերն են քաղցրութիւն և հլութիւն, այս զէնքերովէր որ Լէվիամը Օղոստոսի պէս աշխարհակալ մը իր իշխանութեան ներքև առաւ, ուսկէ կը հետևի թէ երջանիկ կամ ապերջանիկ ըլլալ աւելի կիներուն բընաւորութենէն կախում ունի քանթէ մարդերէն,

— Այս ալ համամիտ և համակարծիք եմ ձեզի հետ յայտմ մասին, չմոռնալու է սակայն թէ հլութեան և քաղցրաբարոյութեան արդիւնաւորութիւնը մասնաւոր յատկութիւններէ կախում ունի,

— Ու որո՞նք են այդ յատկութիւնները, եթէ ոչ հարստութիւնը, խելացիութիւնը և վայելչութիւնը, զորս լիովին ունի ձեր սիրահարը։

— Ամուսնական երջանկութիւնը նիւթական և զրեթէ ինքնագէպ առաւելութեանց վրայ չկայանար, այնպիսի առաւելութիւններ, զորս դուք անզգուշաբար յատկութիւն կանուանէք, Ե՞ւ որոնք մարդուս կամքէն անկախ պարագաներով և ժամանակին թեւովը կը տաշուին և օր մը կանհետին։ Կը կրկնեմ, պարո՛ն, այն երջանկութեան առաջին հեղինակը սէրն է, Ճշմարիտ սէրը, այն, որ հոգիներու և ոչ թէ մարմիններու միութիւնը կը կազմէ և որուն մէջէն բանական էակը կարծես թէ հոգիի անմահութիւնը կը նշմարէ, և որն որ կը կրթնի, ոչ թէ անձնասիրութեան, այլ անձնանուիրութեան վրայ, ոչ թէ սնափառութեան և հեշտութեան, այլ առաքինութեան վրայ, ոչ թէ նիւթական և անասնական վայելումի վրայ, որ կը տաէ այնչափ, որչափ կը տաէ մարդուս զգայական զօրութիւնը, այլ նոյն ինքը իր վրայ, այսինքն անարատ սիրոյ վրայ, որ չգիտեմ ո՞ր երևելի հեղինակին ըսածին պէս, Ինկեանքին մէջ կեանքն է։ Գիտեմ և համոզումով կը պնդեմ թէ առանց ստակի ամուսնութիւնը փշալից է, այլ ստակը ամենէն վերջինն է այն թէութիւններուն, զորս կը պահանջէ Հիմենոս։ Անոր հարստութեամբը և բընական ձիրքերովը ես չպիտի կրնամ գտնել այն գոհունակութիւնը, զոր հնարին է գտնել սիրոյ հաստատութեան և ամուսնութեան սրբութեան մէջ։ Անհաստատամտութեան և անհաստատութեան ամենափոքր նշան մ'անգամ բաւական է ծնելու այն հըրեշը, սնափառութեան դուստրը, մէկ խօսքով նախանձը, որն որ կարծես թէ նախախնամութեան

(1) Տես թիւ 12։

հրամանաւ ամուսնութեան մէջ յատկապէս իրեն կայան ընտրած է, և որն որ դամ քան զդամ կը-նոջ սիրտը կրծելու պատրաստ է։ Արդ սիրոյ բա-ժակը, և մարդկային ամէնէն վեհ և փափուկ ըղ-գայութիւններու աղբիւրը, և երջանկութեան ըն-գունարանը սիրտը ըլլալով, երբ ասիկա սիրադրու-ժիմը անողորմ ձեռքովը կը կրծուի, կը մաշուի, հնարին է արդեօք հոն գոյացած վէրքերը նիւթա-կան առաւելութիւններով և մարդկային Ճարտարու-թիւններով բուժել։ քաւ լիցի։ ուրեմն նիւթա-կանէն առաջ բարոյականը փնտռելու է, որ է հո-գիի ամէն տեսակ յատկութիւնները։ Ամէն կար-գուոզ տղայ եթէ իրեն ցկեանս ընկերուհի ընել ուզած աղջիկի մը ոտ և ինչ ըլլալը լաւ մը հար-ցընելու և իմանալու իրաւունքը ունի, աղջիկնե-րըն ալ ոչ նուազ իրաւունք ունին փոխադարձ ա-ջալջութեամբ և հեռատեսութեամբ մը շարժիլ և ըստ այնմ որոշել։ Կը համարձակիմ ըսելու թէ հետս կարդուիլ ուզող այդ երիտասարդը թէև իս կը սիրէ, չունի սակայն այն յատկութիւնը, զոր պարտի ունենալ, կծու, խրոխտ, բարկա-սիրտ և, որ աւելի դժնդակն է, յեղյեղուկ և տկարասիրտ է անիկա, և իր այս պակասութիւնն-ը յառաջ կու գան անդիտութենէ։ Արդ այս տե-սակ պակասութիւններու հետ միայեալ հարստու-թիւնը, և մեւս առաւելութիւնները, զորս կը գո-վէք և որք այնչափ արժէք չունին իմ առջև, ինձ օգտակար չպիտի ըլլան, այլ վնասակար։ Վասն զի նախ անիկա իր անհաստատ բնաւորութեանը համեմատ՝ զիս ժամանակ մը իբր իր սիրուհին, և ոչ թէ օրինաւոր կինը, սիրելէն ետքը, ալ իր վայելչութիւնը և դեղեցկութիւնը ունաւորութեամբը հանդերձ՝ ինձ չպիտի ծառայէ, այլ ուրիշի մը, այո՛ այն երկրորդական առաւելութիւններով անիկա աւելի դիւրութիւն պիտի ունենայ հեշտասէր կնոջ մը յարելու քանթէ ինձ։

Դիտելու արժանի ուրիշ կէտ մ՚ալ կայ՝ ը-սի թէ տկարասիրտ է անիկա, արդարև անոր այս պակասութիւնը ոչ նուազ դիտելու արժանի է այն պակասութիւններէն, որք վեհ մը կը բանան իմ և անոր մէջ։ Հին առեղնուան կինը քաջութեան կը նուիրէր իր սիրտը, հիմակուանը ընդհակառակն, զոյգ պարագաներէն ստիպուելով, իր ձեռքը այնպիսի ձեռքի մը կուտայ, որուն երակներուն մէջ գերութեան արիւն և բռնութեան սարսուռ կը Ճա-պաղէ, նախապատիւ կը համարի անիկա ոսկիին խոշնոնովը պարծող իմաստակ մը, որուն միտքը ան-լոյս և սիրտը անարի է, և որն որ չունի այն անդը-դուելի ինքնութիւնը, որով հնարին է կենաց ա-մէն ծանր պարագաներու մէջ կանգուն և պատրաստ գտնուիլ թշուառութիւնը առնաբար արհամարելու, և՝ անոր Ճիրաններուն մէջ իսնալէ ետքն անգամ, անվեհեր ու աննկուն մնալու՝ իր Ճակատագրին համակերպելով։ Ճշմարիտ մարդութեան նշանը այս է։ Մարդկային կեանքի այս երկրորդ կէտը հաս-նողները իրենց առջև այնպիսի շաւիղ մը կը նշմա-րեն, ուսկէ արիաբար Ճանապարհորդելու և վերջը հասնելու համար Ճանապարհորդք կը պարտաւորին բազմաեսակ փուշերու վրայէ անցնիլ, որք արիւն կը ծծեն անոնց ոտքերէն, և զորս կանուանենք վիշտ և թշուառութիւնք կենաց։ Ինչպէս արդէն ըսի, այն կէտն է ամուսնութեան դուռը, ուսկէ մտնող ուղևորներն են այր և կին։ Այս վերջինը բնութեամբ տկար է, և իր Ճամբորդութեան ան-խուսելի վտանգներէն զերծ և ապահով մնալու հա-մար՝ իր ընկերին պաշտպանութեանը կը կարօտի։ Արդարև բնութիւնը ասոր յանձնած է այս փա-փուկ և ծանր պաշտօնը, զոր արժանաբար կատա-ռելու համար պէտք է ունենալ սրտի արիութիւն, զոր փիլիսոփայութիւնը կանուանէ ամենակարողու-թիւն կամքի։ Կամքի այս ամենակարողութենէ զուրկ մարդը, որ հետևաբար գերի կը ելլայ վատ կիրքերու, անշուշտ ոչ միայն պաշտպանելու անա-տակ է, այլ նաև կարօտ իր ընկերուհիին պաշտ-պանութեան։ Արդ կին մը փոխանակ իրեն նեցուկ և պաշտպան ունենալու իր ամուսինը, երբ զանիկա ինքը բարոյապէս զօրացնելու և քաջալերելու կոչ-տիպուի, այս ստիպումը հարկաւ սակաւ առ սակաւ կը պակսեցնէ իր առջև իր ամուսնոյն յարգը, և կը տաշէ, նաև գուցէ կը խզէ այն կապերուն մէկը, որոնցմով երկու սիրտեր կը միանան և Յա-ւիտենականին առջև կերդնուն իրարու երջանկու-թիւնը կազմել փոխադարձաբար։ Այսպէս ահա նաև սրտի անարիութիւնը խոչընդոտ մ՚է դիտող մտքի մ՚առջև, և եթէ չեմ սխալիր, այս անարիութիւ-նը կնոջ իր ամուսնոյն վրայ ունեցած սէրը զը-թութեան փոխելու կը ծառայէ։

Այս ու ասոր նման վերոյիշեալ պատՃառնե-րուն համար կը մտածեմ որ չըլլայ թէ անդրևէն փախչիմ ըսելով բուքի հանդիպիմ, այսինքն կեր-կընչիմ ապագայ օրերս թունաւորել և ձեռքովս շարել գերութեան մը շղթայի օղերը, որուն ամէն մէկը մէյմէկ տանջարան մ՚է կնոջ մինչ ցվախճան կենաց։

Բարոյ ապականութիւնը, որ տեսական կը-թութեան, այսինքն մարդուս ոգին և միտքը զար-գարող և կազդուրող Ճշմարիտ դրութիւններու պակսութեան անհրաժեշտ հետևութիւնն է, կը

հարկադրէ զմարդ Ոդիսեսի խոհեմութիւնը ունենալ համբարուներու հեշտալուր ձայնին ունկնախիլ ըլլալու և չգլորուելու համար այն վիհը, զոր կը փորէ սիրադրուժ կին մը առաքինութեան առջև. նաև չինալու համար այն թակարթին մէջ, զոր կը լարեն իքնամոռ կիները։ Ասոնց մէջ կան ոմանք, — և բարեբաղդաբար սակաւաթիւ են անոնք —, որոնց արտաքին սեթևեթէն կը հրապուրուին Սիպարիթներու հիւանդոտ սիրաները և որք միայն մէկ ակնթարթով կարող են ձեր միջնորդութեանը դիմող երիտասարդին նման անձերուն երերուն առաքինութիւնը իրենց ոտքին տակ առնուլ և ծաղրել։ Բնութիւնը ոչ սիրտ մը տուած է ինձ, և հետևաբար դանիլ կ'զգամ այն ամեն մարդկային իրերու մէջ, ուր մոլութիւնը առաքինութեան, պատիւը անպատուութեան, համեստութիւնը լրբութեան և հաւատարմութիւնը մատնութեան կը յաջորդէ։

Արդ եթէ հաւանիմ ձեր առաջարկութիւնը ընդունելու և հաստատ որոշում մ'ընելու, յայտնի է թէ ապառնի փեսայիս սրտին թագուհի ըլլալէ պիտի դադրիմ քիչ ատենէ ետք։ Ձեմ ուզեր ամենեն, ես որ դիւրազգայ սիրտ մ'ունիմ, թշնամուհին (rivale) ըլլալ այնպիսի կիներէն մէկուն, որք անշուշտ իրենց անձնական հրապուրիչ յատկութիւնները և սէրը ծախելու արտադրած են, որք դժբաղդաբար փառաւորութիւն կուտան դրուժան պնորդներու, այո, չեմ ուզեր թշնամուհի ըլլալ այն սիրադրուժ կիներէն մէկուն, որք հակառակ երկնային և երկրային օրինաց՝ ամուսնութեան սրբութիւնը կը պղծեն, սնափառութենէ և հեշտութենէ արբշիռ վայրկեանի մը մէջ ինքզինքնին մոռնալով, և որք իբր հրաշակերտ պճնասիրութեան, տարօրինակ պճուճանքով և զարդերով քաղաքիս բնակիչներուն կէսին զայրոյթը կը գրգռեն, և կէսին ալ կործանման և հետևաբար բարուց ապականութեան պատճառ կըլլան իրենց օրինակովը (1), և որք հասարակութեան մէջ համեստութեան և առաքինութեան աւերակներու վրայ յաղթութեան, այսինքն լրբութեան և խայտառակութեան կամար կը կանգնեն՝ դրուժանի մը մատնութեամբը առանձնութեան մէջ հալ և մաշ հառաչանքներու և ողբերու դատապարտեալ համեստ և պատուակիր կնիկ մը թշուառութեամբը" (1)։

Հայկուհիին գաղափարները, զգացմունքը և կրակոտ երևակայութիւնը խորին տպաւորութիւն մ'ընդրին վրաս, ոչ, կըսէի իրովի, երանի՛ այն ծընողաց որք այսպիսի զաւակի մը օրերուն հեղինակը ըլլալու պատիւը ունին, երանի՛ նաև անոր որ իր սրտին տիրուհի պիտի ընէ այսպիսի պաշտելի արարած մը։

Սիրոյ ծոցէն բուրած երանաւէտ քաղցրութեան մը վայրկեանական հոտովը՝ մահուան ունայնութեան ու երկրային փառաց և մեծութեանց մեղ ընծայած հանդիսակաց պատկերին տրտմութիւնը եթէ արդարև վայրկեան մը կրնայ ոչ այնչափ զգալի ըլլալ մարդուս, հապա որչափ աւելի ևս անզգալի կըլլայ այն՝ երբ նոյն սիրոյ առարկան բնութենէ ընդունած է այնպիսի չնաշխարհիկ ձիրքեր, որով կը փայլի կուսական անմեղութիւնը։ Բայց . . . . զեղեցիկ սեռը յայտմ մասին պէտք չէ ուռի և պարծի, չմոռնալու է անիկա որ ինքը Տրուխեան խորան մ'է, ուր մարդս, երբեմն ստրկօրէն, պաշտօն կը տանի սիրոյ. այս խորանը միայն իր անարատութեամբը կրնայ փառաւորուիլ . . . . . .։

Շալ-Նոդիէ։

ԶԵՑՆ

ԺԲ.

Ազգային գրիչներու մինչև հիմա գտած ընդունելութիւնը։

Յաւալի է ըսելը որ վերջին երեսուն տարիներուն մէջ Հայ ասպարեզին վրայ շարժող գրիչները դեռ չկարողացան Ազգայնոց յայտնել իրենց անհնարին տառապանքը։

Բաւական տարիներէ հետէ Հայոց ազգին մէջ սկսած են աւելնալ հեղինակներու և թարգմանիչներու թիւը, և օրէ օր կը նուիրեն իրենց տարաբաղդ ազգին այնպիսի գրիչներ, որոնցմով հեղինակը կամ թարգմանիչը կը յուսայ թէ ինքը իւրաշխատութեամբը օգուտ մը ըրած կրնայ լինիլ իւր ազգին։ Առանց

1. Ce faste ruine les familles, e la ruine des familles entraine la corruption des mœurs.

FÉNELON. (EDUCATION DES FILLES.)

2. Heureuses les femmes qui rencontrent à leurs premiers pas dans la vie celui qu'elles doivent aimer toujours.

MME DE STHAEL.

տարակուսի կրնամ ըսել որ դեռ մինչև այսօր Հայոց ազգը չունեցաւ այնպիսի մէկը, որ իւր գրիչին շահ ակնկալէր, մինչև հիմա Հայ հեղինակաց, թարգմանչաց և խմբագրաց ամենքն ալ շահ մը ընելու վրայ երազ անգամ չի տեսնելով, իրենց ամեն աշխատութիւնը, ժամանակը և մինչև անգամ կեանքը կը զոհեն այնպիսի սկզբունքներ տալու իրենց ազգայնոց, որոնցմով կը յուսան թէ ազգերին օգուտ կը քաղէ։

Ազգ մը չիկայ աշխարհիս վրայ որ իւր ամեն կողմանէ ըրած յառաջադիմութիւնները և բարեկարգութիւնները գրիչին չի պարտաւորի. նմանապէս մը ազգն ալ որ երեսուն տարիներէ հետէ սկսաւ յիշել իւր անցեալը, քննել իւր ներկան, և յուսալ գեղեցիկ ապառնի մը, իւր այս արթնութիւնը անտարակոյս իւր բանահիւսներուն և գրիչին կը պարտի, գրիչն էր որ խմացուց Հայոց իրենց ազգ մը լինելը, գրիչն էր որ անոր թմրեալ խմացականութիւնը շարժեց և ստիպեց զայն իւր քունէն գլուխը վեր վերցնելու, փակեալ աչուքները բանալու, ոտքի վրայ ելլելով իւր մարդ լինելը ճանչնալու. վերջապէս գրիչն եղաւ Հայ ազգին իրաւունքները երևան հանողը և անոր ճանչցնողը . . . . : Բայց եղուկ, գրիչը բոլոր այս իր ըրած ծառայութեանց փոխարէն՝ ինչ ընդունեց, կամ գէթ Հայ ազգը ճանչցաւ անոր յարգը և իրեն անոր որքան երախտապարտ լինելը գգաց . . . : Ով չի կրնար պատասխանել, որ սիրտ, որքան անզգայ կ'ուզէ թող լինի, չի պիտի կարենայ ապաշակել թէ Հայ ազգը մեռնելու մօտ էր, եթէ գրիչը իւր կենդանարար ձայնը չի հանէր, և իւր ճգնաժամին մէջ տապալող Հայը չսթափեցնէր. բայց դարձեալ կը հարցնեմ, ովքեր ըստ օրինի ճանչցաւ գրիչին յարգը, ովքեր քննեց և խմացաւ բոլոր այն տառապանքները, սրտմաշուքները և դժուարութիւնները, որոնց ենթակայացաւ և դեռ կ'ենթակայանայ Ան։ Որուն հոգն եղաւ քաջալերել այն ձեռքերը, որոնք իրենց կենդանութիւնը, կեանքը վտանգի մատնելով, գրիչ գործածեցին յօգուտ մէկ հին ազգի մը, որ իւր ազգ մը լինելն անգամ գրեթէ մոռցած էր . . . : Բայց աւելի սոսկալին կայ . . . ամօթ է խօսելն անգամ, բայց ինչ օգուտ, պէտք է խօսիլ . . . . . : Ազգը փոխանակ գրիչներուն քաջած տառապանքները քննելու և անոնց ոյժ մը տալու միջոցները 'ի գործ դնելու, յուսահատեցնելու՝ աշխատեցաւ . . . . . : Հայեր, երբ այս տողերը կը կարդաք, մի՛ սրբամոլք 'ի սէրն արդարութեան, վասն զի եթէ հեղինակները չաղաղակեն, ալ Ճշմարտիւ քարերը պիտի կանչուրտեն, թողունք բոլոր ան անզգայ մարդիկները, որոնք Ճակատաբաց թշնամիներն են գրչին, թողունք բոլոր անոնք, որոնք Օրագիր մը, Լրագիր մը, հեղինակութեան մը կամ թարգմանութեան մը հրատարակումը արգիլելու համար ամեն միջոցներու կը դիմեն, թողունք բոլոր ան իմաստակները, որոնք իրենց բոլոր խմացականութիւնը զուարճութեանց համար կը գործածեն, և իրենց ժամանակը կը վատնեն ուրիշներու հրատարակումները ծաղրելու, թողունք վերջապէս բոլոր անոնք, որոնք գրիչին ձայնէն այնչափ հեռու կը փախչին, որքան որ սատանան հրեշտակներէն կը փախչի։ Թողունք այս ամենը, և հարցնենք այն անձանց, որոնք ինքզինքնին միշտ գրիչին բարեկամ, անոր յարատևութեանը փափաքող, անոր օգուտը ճանչցող, զայն գործածողին քաջածները գիտցող կը ցուցնեն, և բնաւ ետ չեն կենար խեղճ, աղքատ, և թշուառ հեղինակներուն բանիքաջալերութիւն տալէն . . . . : Հարցնենք ասոնց թէ իրենք ինչ փոխարէն ըրած են գրիչին բոլոր քաջած թշուառութիւնները ամոքելու համար, որ "աղգասէր եմ" ըսող հարուստը հեղինակ մը աղքատութենէ աղատած է, խմբագրի մը մեծ բարիք ըրած է, որ երևելի ազգասէրը մանրամասն կերպով քններ է հեղինակի մը ներքին վիճակը, կացութիւնը և անոր երջանկութեանը համար հարկ եղած նպաստը կամ օժանդակութիւնը ըրած է. վերջապէս այս վերջիններէս որը ելեր խմբագիրներուն վնասները ուզեր է իմանալ, հեղինակած պարտքերուն տեղեակ լինել . . . . : Այս ամենքն ալ թողունք, ուր են այն ազգին սիրոյն զոհ լինելու չափ ճշմարիտ Հայ երևելիները, հարուստները, որ զոնէ ջանք մը ընէին խմբագրութիւն մը պայծառացնելու համար բաժանորդներ շատցունելու և յարատևելու, մինչև որ նա՞ կեանք ստանայ և քալէ ինքնին . . . . չիկայ ասոնցմէ և ոչ մին, չիկայ, չիկայ։

Թշուառ հեղինակները, թարգմանիչները, կամ խմբագիրները առանց նայելու իրենց աղքատութիւնը եռանդուն ազգասիրութեամբ կ'ուզին աշխատութիւն մը 'ի լոյս ընծայել. նախ և առաջ տպագրիչի մը կը վազեն իրենց նպատակը անոր կը յայտնեն, և իրենց աղքատութեանը նկատմամբ բնականաբար տպագրիչը ինչ գին որ ուզէ՝ իրենց աշխատութիւնը 'ի լոյս ընծայելու համար, չեն դէմ կենար. աշխատութիւնին տպագրիչին կը յանձնեն, և շտակ կը վազեն մէկ երևելիի մը դռնապանին կը չեխուին, գրագէտներէ կը նախատուին, և ամեն տեսակ դառն բարոյական զրկումներու և սրտակէզ դիմադրութեանց հանդիպելէն

վերջը՝ կը գտնեն մէկը որ զիրենք շատ մը յուսատու խօսքերով քաջալերելէն վերջը կը խոստանայ օգնել իրենց . . . : Այս ուրախութեամբ մէկէն կը վազեն , տպագրիչին և տպագրութիւնը կ'ըսկսի (1), և կը վերջանայ խել մը ուրիշ նեղութիւններու ալ հանդիպելներէ վերջը , խել մը հակառակորդներ իր և իր ձեռնտուին մէջ ամէն թակարթներ լարելէն վերջը , այս և շատ անգամ ալ խել մը ձեռնտուներ փոխուելէն վերջը : Հեղինակը հիմա կը խորհի շուտով իր առած ստակը տեղը դարձընելու համար կարելի եղածի չափ շուտով ծախել իր գիրքերը , կը խորհի նաև թէ ինչ գին դնէ անոնց . ինքը լաւ գիտէ որ բոլոր Հայոց ազգը եթէ շարունակ իր գիրքը մէկ տարի ծախու առնէ , հազիւ երկու հարիւր օրինակ պիտի կրնայ ծախել , ուստի ամբողջ ծախքը երկու հարիւր մասերու բաժնելով գիրքին և աշխատութեանը գինը կորոշէ , և ծախելու կ'սկսի . և ահա կ'սկսի խել մը անյուսալի դժուարութիւններ ալ։

Ա. Հ.

ԽՈՐՀԵԼՈՒ ԱՕԳՏՈՒԹԻՒՆ (1)

Սոյդ է թէ եաքէն՝ արդէն ազգեցուն կեդրոնաւորութիւնը Համալսարանին արտօնութեանց սակաւ առ սակաւ սկսաւ հակառակիլ . խորհրդարանը , որն որ բարոյ ուսիկանութիւնը ունէր , սահմանադրականներու կոիւէն եաք իր աստուածաբանական ձեռնհասութիւնը աւելցնելով , վերջապէս սկսաւ իշխել և տիրապետել Համալսարանին մէջ : Ասոր վերակացուն դատաստանի կանչեց , գիրքերը իրեն բերել տուաւ և գործակալներ ուղարկեց անոնց առջև խորհրդակցութիւնները արգիլելու համար : Ուրեմն հրահանգը , ինչպէս նաև ամենայն ինչ արքունեաց և դատաւորաց բըռնութեան ներքև մնաց , բայց դարձեալ զօրաւոր , կանոնաւոր եղաւ , ներքին մեծ անկախութիւն մ'ունենալով , նա մանաւանդ ուրիշ կերպարանքի փոխուելով : Պատամբութիւնը Կղերին ստացուածքը կլլելով , նոյն սկզբունքին զօրութեամբը իր ձեռքը անցուց ամէն մասնաւոր հասոյթները , մանաւորապէս հիւանդանոցներու և դպրոցներու մուտքը : Ինկեղեցին ոչ միայն ատեն մը աներևոյթ եղաւ , հապա երբ Բարին հետ եղած դաշնագրութեամբ վերստին հաստատուեցաւ անիկա , ուխտերը ջնջուած մնացին , անանկ որ ալ ոչ ժիզուիթներ մնաց և ոչ աղօթավանից կրօնաւորներ , (oratori en): Ուրեմն այնուհետև հրահանգին վերածնութիւնը միայն մասնաւորներու Հանքէն կամ Տէրութեան ուղղակի աղդեցութիւնէն կարելի էր սպասել : Ինչպէս ամէն մարդ գիտէ , մասնաւորները Ֆրանսայի մէջ երբէք գործ մը չեն տեսներ . շատ շատ իրենց անձնական գործերով կզբաղին , որոնց վարչութիւնը կարելի եղածին չափ կըմխիթարէ զիրենք . բայց հանրութեան վերաբերող գործերու խառնուելէ կզգուշանան : Այս հոգը Տէրութիւնը առած է իր վրայ անոնց համար : Մեր մտքերու այս դժբաղդ տրամադրութիւնը շատ աղէկ կը ծառայէր նորահաստատ իշխանութեան մը , որն որ հաստատուն մնալու համար ամէն պաշտօններու սանձը իր ձեռքը առնելու , ամէն տեղ ներկայ գտնուելու և ամէն տեղ պիտանի ըլլալու հարկաւորութիւնը ունէր : Ուստի երկու բան ըրաւ : Մէկը աքանչելի , միւսը չափազանց : Բազմաթիւ դպրոցներ հաստատեց , իր կարգած ուսուցիչներուն հրահանգելու մենաւաճառութիւնը տրուաւ , և բոլոր մասնաւոր դաստատունները անոնց հրամանին տակ դրաւ . Ֆրանսայի Համալսարանը աքանչելի հաստատութիւն մը կը սեպուէր այնպիսիներու առջև , որք կեդրոնաւորութիւնը կատարութեան իբր ամէնէն կատարեալ ձևը կը համարին :

Ընկերութեան զանազան դասերու հարկաւորութեանցը յատկացեալ որոշ ուսմունք կային՝ որք երեք կարգի բաժնուած էին , և այնպիսի կերպով նախատեսմանուած , որ ամէն մէկ ստորին ուսումը՝ իրմէ եաք եկող վերագոյն ուսման կրնար ծառայել իբրև նախապատրաստութիւն : Ամէն մէկ կարգին բոլոր հաստատութիւնները մի և նոյն ոճով կազմուած , մի և նոյն կանոններով կը կառավարուէին , այնպիսի կանոններով , որք շատ խոհեմութեամբ շինուած , շատ մանրակրկիտ ու միանգամայն շատ գործադրելի էին : Օգնական հաստատութեանց և պաշտօնատէրերու մէջ հմուտ և յարմարագոյն դասակարգութիւն մը կար : Վերակացութեան անունով վարչութեան գործակալներ կային , որք բաւական բազմաթիւ ըլլալով ուսման ամէն մէկ մասին վրայ կը տարածէին իրենց հսկողութիւնը . ընդհանրական տեսուչներու ներկայութեամբ բարձրագոյն Խորհուրդ մը կար , որն որ իր տեսուչներուն բաւական ծանօթացեալ՝ և իր կազմութեամբը բաւական իշխանութեամբ և ըլսերով

(1) Այս բարեբաղդ հեղինակներու հանդիպած իրողութիւնն է . վա՛յ տարաբաղդներուն։

(1) Տես թիւ 11 :

լեցուած էր, և բաւական զօրութիւն ունէր կարգաւորութիւնը պահպանելու և ամէն ատիճանի դասաւորներուն ուսման դաղափարը տալու համար։ Վերջապէս ասոնց դաղաթը մեծ վարդապետ մը կը զանուէր, որն որ միայն Տէրութեան պետէն կախում ունէր, և իր հրամանին ներքև զտնուող անձանց պարագլուխ եղած էր, ինչպէս զօրապետ մը իր բանակին պարագլուխը կը լլլայ, կամ թէ աւելի աղէկ է ըսել, վասնզի իրօք հոգիներու կառավարութիւնը իր ձեռքն էր, իբրև քահանայապետ մը իր կղերին մէջ։ Եթէ միահաղոյն դիտենք, ահա այս էր Ֆրանսայի Համալսարանին կարդաւորութիւնը, և որպէս զի միաքերը մի և նոյն դաղափարներով խմորուած, մի և նոյն ուսումներ առած, մի և նոյն ոճերու սովորած, մէկ խօսքով մի և նոյն կաղապարի մէջ ձուլուած ըլլալու համար, քանի մը մասնաւոր վարժարանները, զորս կը զրերը, կամ մասնաւորներէ ոմանք պաշտօնական դպրոցներէ դուրս կը հաստատէին, նոյն կանոններու և նոյն հսկողութեան տակ էին և ստիպուած էին իրենց աշակերտները մերթ ընդ մերթ Համալսարանին դասարանները զրկել, և ամէն անդամ որ հարկը կը պահանջէր անոր քննութեանցը ներկայել զանոնք։ Զեռով ու հիմամբ նոյնացեալ այս հրահանգը, այնպիսի վարժապետներէ տրուած, որք որ և իցէ դպրոցի մը և ոչ երկրի մը որոշապէս յարած չէին, և որք ամէն Տէրութեան պաշտօնակալներու պէս, կենդրոնական իշխանութեան հրամանաց համեմատ վարուելու պատրաստ էին, ժամանակէ ետք պիտի կազմէր միութիւն մը աւելի կատարեալ քան թէ Սահմանադիր ժողովին այն երևելի հրովարտակը, որն որ դաւառները խորտակած ու նահանգներ հաստատած էր։

Բիշլիէօ կառավարական միութիւնը, և Լուի չորեքտասաներրորդ կրօնական միութիւնը կատարելագործած էր։ Պօնաբարդի նպատակն ալ մտաւորական միութիւն էր։ Այս մեծ զօրապետը կուզէր միաքերու առաջնորդել, ինչպէս բանակի մը, այսինքն "նուրբ գաւազանով"։ Բաւական դիտենք թէ Համալսարանը ինչ ծառայութիւններ ըրաւ, անոր շնորհիւն է որ Ֆրանսա Եւրոպայի մէջ իր մտաւորական և բարոյական ատիճանէն չինկաւ։ Բայց աղէկին հետ պէտք է դէշն ալ ըսել։ Համալսարանը ազատութեան և հետևաբար նորութեան (originalité) վնաս տուաւ։ անիկա աւելի ծանրացոյց այն վիճակները զորս կը կրենք։ Մենք իր ձեռքերէն ելանք աղէկ սկզբունքներով սնուցեալ, աղէկ ուսումներով լուսաւորեալ, այլ կրաւորական եղանք և սովորեալ բարձրէն ընդունելու մեր դաղափարներու և գործերու վարչութիւնը։ Հետզհետէ հիմնադրութիւններ և բարեկարդութիւններ ընելու հարկաւորութիւնները, որք Համալսարանին հիմնադրութեան ժամանակը կառավարութեան միտքը դրաւած էին, երբ սակաւ առ սակաւ սկսան ոչ այնչափ ստիպողական ըլլալ, և ազատութեան հոգին սակաւ ինչ ազատեցաւ նէ, անատեն սկսաւ ըզգալի ըլլալ Համալսարանական մենաւաճառութեան ծանրութիւնը։ Այս ծանրութիւնը նախ Կղերը զգաց։ երկու պատճառով։ Նախ՝ վասնզի իր զօրութիւնը հոգևոր վարչութիւնն էր, և Համալսարանը այս վարչութիւնը իր ձեռքը կառնէր կամ կը հակառակէր անոր։ Երկրորդ՝ վասնզի միաբանութիւն մը, նա մանաւանդ թէ կարգաւորութեամբ և թէ թիւով խիստ մեծ միաբանութիւն մ'ըլլալով՝ իր մէջ ունէր այն միջոցները, որոնցմով կրնար Համալսարանին դէմ սատակիչ կռուիլ։

Քանի մը խռովայոյզ միաքեր, ինչպէս ամէն տեղ կը գտնուին, խռովութեամբ յաջողիլ ուզելով, և խռովութիւնը միայն զայթակղութենէ յուսալով, փոխանակ Համալսարանական մենաւաճառութեան դէմ կռուելու իբրև մենաւաճառութիւն, որով իրաւունք ունեցած կըլլային ու միայն անտարբերութեան կը հանդիպէին, Համալսարանին դէմ կռիւ բացին իբրև անբարոյական, որով անիրաւութիւն մը, նաև դժնդակ ապերախտութիւն մը ըրած եղան, և այս միջոցով, ստուգիւ թէև սակաւ ինչ դժուարութեամբ, կարծիքներու շարժումի մը պատճառ եղան։ Կռիւը կերևար թէ անդրլեռնական կաթոլիկութեան և Համալսարանականներու մէջ էր, այնինչ պէտք էր ըլլալ մենաւաճառութեան ոդիին ու ազատութեան ոդիին մէջ։ Բայց մենք չենք սիրեր ազատութիւնը, չենք հանդուրժեր ասոր ինչ ըլլալը, և չենք մտածեր զայն, և ըստ ինքեան այս միայն բաւական է. կաթոլիկները ինչո՞ւ հրահանգելու ազատութիւնը ուզեցին. հրահանգելու ազատութիւնը և կրօնական թոյլատուութիւնը կաթոլիկութեան ոդիին հակառակ է։

Անոնք հրահանգելու ազատութիւնը ուզեցին ին՛չ ըլլայնէ ըլլայ ըսելով. որովհետև ալ մենաւաճառութիւնը չունէին, և չէին յուսար վերստին ձեռք բերել զայն։ Ըսին իրենց այս բանը և իրաւունք ալ ունեցան։ Անոնց մէջէն քանի մը ուղղամիտ և արդարասէր անձինք զգացին եղելութիւնը և միաբանութեամբ հաւանութիւն տուին։

Մէկ բան միայն չըսուեցաւ և այն ալ գրեթէ ճշմարիտ էր, այսինքն Ֆրանսայի մէջ գրեթէ ամէն մարդ ազատութիւնը այս թէութեամբ կուզէ։ Ազատութիւնը նախ կուզեն, վասն զի սկիզբն է այն,

և հաղիւ թէ կունենան, և ահա իրենք ալ կը ջանան տիրապետել։ Երբ պաշտօնական հրահանգը (enseignement officiel) փիլիսոփաներու յանձնուած է, եթէ կաթոլիկ մը հրահանգի ազատութիւնը կուզէ նէ, այս անոր ազատականութեանը ապացոյց չը կրնար ըլլալ, հապա եթէ մարդ մը, ով ըլլայ նէ ըլլայ, ուզածը սորվեցնելու կարենալով, եթէ նոյն ազատութիւնը կուզէ նաև իր հակառակորդներուն համար, ահա վերջապէս ազատական մը, գտանք զանիկա։

Կը համարձակիմ ըսելու թէ այս հաղուագիւտ մարդը, նոյն իսկ ազատութեան այս սիրահարը չգտած շատ անգամ Դիոգինէսի կանթեղը վառել հարկ պիտի ըլլայ։

Համալսարանին ու կղերին կոիւին մէջ անկողմնապահ միտքերը՝ մէկ կողմէ կրօնամոլութեան կը բակը արծարծելու և միւս կողմէն ալ վոլթերականութիւնը յարուցանելու մտօք եղած ջանքերուն մէջ՝ խնդիրին բուն էութիւնը իմանալու համար շատ ժամանակի կարօտ եղան։ Օրէնքները, որք քանի մը տարիէ հետէ բաւական արագութեամբ իրարու յաջորդեցին, երբեմն մէկ և երբեմն ուրիշ միտքով առնուեցան առանց սահմանի, սակայն կարևոր հետևութիւն մ'ունեցան, այսինքն զրեթէ կատարելապէս ազատութիւն տուին առաջին և երկրորդ կարգի ուսմանց։ Կա մանաւանդ կղերը աւելի օգուտ կը քաղէ ասկէ. բայց աս ալ ազատութիւնը չարդիլեր ազէկ ըլլալէ։ Կղերը ընելը կը սիրէ, և դիտէ ընել. ընկերութիւններ կազմելու մասին ուրիշները կը զերազանցէ անիկա. աշխարհականք փոխանակ նեղելու զանիկա, աւելի կը պարտաւորէին հետևիլ անոր այս մասին մէջ։ Միայն մէկ դիտողութիւն պիտի ընեմ խորհրդարանի այն վիճաբանութեանց վրայ, որոնց առարկայ եղաւ հրահանգի խնդիրը 1850 ին։ Ձափաղանց կենդրոնաւորութեան հակառակորդները զայն կործանելու մտածեր էին յօդուտ դաւառաց, այնինչ կը պարտաւորէին մանաւանդ դպրոցներու հասարակական նշանակիր մը տալու մտածել. բայց մենք տակաւին հասարակութեան զօրութիւնը չենք հասկըցեր, վասնզի ազատութեան դիտութիւնը չունինք։ 1850 Մարտ 15ի օրէնքը դաւառական տեսուչներ հաստատած էր, զորոնք իրենց վիճակը Կուսակալին և Եպիսկոպոսին իշխանութեան ներքև կը դնէր։ 1854 Յունիսի 14ի օրէնքը Ճեմարաններու ընդարձակ զօրութիւն մը, տեսուչներու անձնական մեծ կարևորութիւն և ընդարձակ իշխանութիւն մը տալով՝ անոնց ձեռնհասութիւնը բաժնեց սակայն, և առաջին կարգի հրահանգին վարչութիւնը ու երկրորդական ազատ հրահանգի վերաբերող հրահանգական ու կուսական գործերը դաւառական ժողովի մը նախագահութիւն ընող կառավարիչներու յանձնեց։ Վարիչը (recteur) այս երկու կարևոր պաշտօններու համար, ալ միայն պարզապէս դպրոցական սեպհականութիւններ ունի իր վրայ։

Շարունակելի։

ԾԱՆՈՒՑՄՈՒՆՔ
ԴԱՍԱԳԻՐՔ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

Աշխատասիրեաց
Սահակ. Պ. Պօղոս. Փափազեան

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ՄԻՒՀԵՆՏԻՍԵԱՆ

Հեղինակը այս քերականութիւնը սյլ և այլ կարևոր փոփոխութիւններով կը մատուցանէ այս երկրորդ անգամ Հայ մանկտւոյն հայերէն լեզուի ուսումը իրենց դիւրացընելու և զայն կարելի եղածին չափ քիչ ժամանակուան մէջ անոնց աւանդելու նպատակաւ, 87 դասերու բաժնելով զայն։

Կը ծախսի Մեսրոպեան վարժարանը, Հայերենի դասատու, Պ. Հայրապետ Շահվէքիլեանին քով, գին 10 դահեկան։

ԼԻԼԻԱՆ

Կամ վերջին արևելեան պատերազմի ժամանակ տեղի ունեցած իրական դէպք մը։

Կը ծախսի Ա. հատորը Պօլսոյ ամէն գրաշախներուն քով։ Նոյ Իզմիրի մէջ հանգիսիս գրասենեակը և Վասպուրական ընկերութեան թանգարանը։ Գին 3 ֆրանք 40 սանդիմ, երկրորդ հատորը մամուլի տակ է։

Դուրսերէն ուղղակի հեղինակէն ծախու առնել ուզողը պարտի հանգիսիս գրասենեակը նամակ խրկել։

ՏՆՕՐԷՆ ԵՒ ԽՄԲԱԳԻՐ
Ա. ՀԱՅԿՈՒՆԻ ԵՒ Գ. ՁԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՕՄԻՒՈՒՆԻՔ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՏԷՏԷԵԱՆ